

TÜRK HUKUK TARİHİNDE AZINLIKLAR

Doç. Dr. G. BOZKURT(*)

Azinlıklar, bir ülkede yaşıyan ve birbirlerine müşterek ırk, dil, din, kültür bağları ile bağlı olan ve kendilerini, o ülkede yaşıyan çoğunluğa nazaran bu bakımlardan farklı hisseden gruplardır.

Azinlıklar tarih boyunca her zaman varolmuşlar, çoğunluğu teşkil eden gruplarla birlikte aynı devletin vatandaşlığını taşımalarına rağmen çoğu zaman bazı haklardan mahrum bırakılmışlardır.

Bu nedenle azinlıklar, haklardan yararlanmada çoğunluk guru-
buyla eşitlik, din ve kültürlerini koruma konusunda özgürlük ve bazan da bağımsızlık istemişlerdir.

Biz bu dersimizde Türk Hukuk Tarihinde azinlıklarla ilgili gelişimi, Tanzimat öncesi ve sonrası dönemde Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti açılarından inceleyeceğiz. Ancak Osmanlı Devletinde, azinlıkların hukukî durumlarıyla ilgili olan düzenlemelerde siyasal olaylar büyük rol oynadığı ve bu konuyu siyasal olaylardan soyutlamak imkânsız olduğu için, sık sık dönemin siyasal olaylarına da değineceğiz.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren ve fetih politikasıyla giderek artan ölçüde, bünyesinde daima azinlık gurupları barındırmıştır. Fethedilen ülkelerde yaşıyan gayrimüslimlerin yanısıra, yaşadıkları ülkelerde dinleri yüzünden gördükleri zulüm ve baskıdan kaçarak, kendilerine kucak açan Osmanlı Devleti'ne sığınan milyonlarca Yahudi de bu topraklara yerleştirilmişlerdir. Osmanlı Padişahları, Fermanlarla yerel yöneticilere bu sığınmacıların ülkeye giriş ve yerleşmelerine karışılmamasını, iyi karşılanmalarını, tersine davra-

(*) 5.11.1992'de, A.Ü. Hukuk Fakültesi'nin geleneksel açılış dersi olarak sunduğumuz bu metnin hazırlanması sırasında temel olarak "İngiliz - Alman Belgelerinin ve Siyasal Olayların Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu", (Ankara, 1989) adlı kitabımızdan, Hüseyin Pazarıcı'nın Uluslararası Hukuk Dersleri (Ankara, 1989, C. II) kitabından ve Bonn'daki (Auswärtiges Amt) Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki özgün belgelerden yararlandık.

nanların ölümle cezalandırılacaklarını belirterek, onları da Osmanlı tebası olarak korumaları altına almışlardır.

Azınlıkların hukukî statüleri, yaşadıkları ülkenin hukuk sistemiyle belirlenir. Osmanlı Devletinde de azınlıklar, ülkede uygulanmakta olan İslam Hukukuna uygun olarak, etnik kökenleri dikkate alınmadan, sadece mensup oldukları din veya mezhep esasına göre guruplandırılmışlardır. Bu nedenle Osmanlı halkı Türk, Rum, Bulgar, Arap değil, Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Yahudi olarak adlandırılmış ve bu gurupların her birine Fatih'den itibaren Arapça din veya mezhep anlamına gelen "Millet" adı verilmiştir. İslam milleti, Rum milleti, Yahudi milleti gibi.

Osmanlılar fethedilen topraklarda yerleşmiş bulunan veya göç yoluyla gelen, farklı din ve kültüre mensup bu kişilere dinlerini muhafaza ederek devlet güvencesinde yaşama hakkı tanındılar. "Zimmi" adı verilen bu gayrimüslim guruplar, yani Osmanlı azınlıkları, sosyal ve ekonomik ilişkilerini, İslam Hukuku tarafından belirlenen bir hukukî statü içinde sürdürdüler. Osmanlı Devleti azınlıkları çoğunluğun içinde eritme politikası izlememiş, tam tersine, azınlıklar birbirinden çok farklı olan ve onları azınlık gurubuna sokan ayırıcı özelliklerini koruyarak, yüzyıllarca yanyana, ama ayrı ayrı guruplar halinde yaşamışlardır. Bu sistem, Osmanlı azınlıklarının Fransız İhtilâlinde sonra yayılan milliyetçilik ilkelerinden çok çabuk etkilenmelerine de yol açmıştır.

Osmanlı azınlık gurupları ile devletin müslüman uyrukları arasında önemli hukukî statü farklılıkları vardır. Müslümanlara İslam hukuku ve örfî hukuk kuralları uygulanırken, azınlıklar özel hukuk alanında (yani kişi, aile, miras, borçlar, ticaret hukuku alanlarında) mensup oldukları toplulukların din ve sosyal yaşama ilişkin kurallarına ve Kamu hukuku alanında ise İslam Hukukunun Müslüman olmayanlar için koyduğu kurallara tâbi tutuluyorlardı. Yani azınlık ve çoğunluk farklı hukuk kurallarına uyruktular ve bunun nedeni devletin teokratik temellere dayanmasıydı. Yine aynı nedenle Osmanlı azınlıklarına bazı sosyal ve hukukî kısıtlamalar getirilirken, onlara bazı özel haklar da tanındığı da görülmektedir. Sosyal alandaki kısıtlamalara verilebilecek en önemli örnekler şunlardır:

Genellikle kendi mahallelerinde yanyana guruplar halinde yaşayan azınlıkların, müslümanlarca kutsal sayılan bazı bölgelerde (Eyüp Sultan Türbesi civarında veya camilere bitişik binalarda) oturmaları yasaklanmıştı.

Evleri Müslümanlarınkinden renk ve yükseklik olarak da farklıydı. Fermanlarla, inşa edilecek evlerin yüksekliği saptanırken Müslümanlar için daha yüksek, azınlıklar için daha alçak bir sınır konmuştu. III. Selim bir fermanıyla azınlık evlerinin siyaha boyanmasını, böylece onların evlerinin belli olmasını istemişti. Fermana göre, bu evlerin müslüman evlerine bakan pencereleri de olmayacaktı.

Azınlıkların giyimleri konusunda da fermanlarla kısıtlamalar getirilmişti. Farklı renkten ve kumaştan elbise giyip, başlık takarlardı. İpek kumaştan elbise ve kürk giymeleri ekonomik nedenlerle yasaklanmıştı. Onların bu kumaşları kullanmalarını yasaklayan fermanlarda, “gayrimüslimlerin bu mallara taleplerinin fazla oluşunun bu kumaşların fiyatını arttırdığı” yazılıydı.

Hamamlarda farklı renk havlu alır, takunya giymezlerdi. Ayrıca izinsiz olarak ata binmeleri ve silâh taşımaları da yasaklanmıştı. Aynı yasak nedeniyle askerlik hizmetine de alınmazlardı. Askerlik hizmetinden muafiyetleri nedeniyle cizye adı verilen bir vergiyi ödemek zorundaydılar.

Sosyal alandaki bu kısıtlamalara karşın, vicdan hürriyetleri tamdı. Dinî binalarına, mezarlıklarına, vakıflarına karışılmazdı. İbadet hürriyetlerine ise müslümanları rahatsız etmemeleri için çan çalma yasağı gibi bazı kısıtlamalar konmuştu.

Hukukî alandaki kısıtlamalara gelince: En önemli kısıtlama, kamu hizmetlerine alınmamalarıdır. Osmanlı Devletinde sadece müslüman olanlar kamu hizmetine girebilirlerdi.

Diğer ana kısıtlamalar ise, Usul Hukuku açısından; mahkemelerde müslümanlar aleyhine tanıklık edememeleri ve Aile hukuku açısından; Müslüman kadınlarla evlenme yasağıdır. Miras Hukuku alanında da farklı dinden olanların birbirlerine mirasçı olamamaları kuralı vardır.

Ceza Hukuku alanında ise, azınlıklar açısından müslümanlarla tam bir eşitlik söz konusudur. Üstelik Osmanlı Ceza Hukukunda, İslam Hukukunda olmayan bir de ilginç kuralla karşılaşırız: Suç işleyen bir gayrimüslime, aynı suçu işleyen müslümana verilen cezanın yarısı verilmektedir.

Osmanlı azınlıkları, kendi işlerinde dinî kuruluşları tarafından ve mensup oldukları dinin hükümlerine bağlı kalınarak hiyerarşik

olarak örgütlenmişlerdi. Her milletin başında kendi cemaatlerince seçilen, devletçe onaylanan birer dinî şef bulunurdu. Dinî şefler ömür boyu kaydıyla makamlarında otururlar, vatana ihanet etmedikçe veya kendi topluluklarının kurallarına aykırı davranmadıkça görevlerinden alınmazlardı. Topluluğun mallarını, eğitim işlerini yönetir, cemaatin özel hukuk işlerini çözümlerlerdi.

Cemaat şefleri dinî, malî, hukukî işlerde gerekli giderleri karşılamak üzere cemaatlerinden vergi toplarlardı. Bu konuda aşırıya kaçmamaları ise devletçe denetlenirdi. Azınlıkların özel hukuka ilişkin meselelerinden doğan davaları patrikhanelerde kurulan cemaat mahkemeleri görür ve gereği Osmanlı Devletinin icra memurlarınca yerine getirilirdi. Dilerlerse bu çekişmeleri kadı önüne de götürebilirlerdi.

Tanzimat öncesi dönemde geçerli olan bu kurallar, Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilânı ile değişime uğramış ve din kıstasına dayanan "millet" sistemi kaldırılarak, yerine "Osmanlı vatandaşı" kavramı konmuş; hukukî statü farklılıklarına son verilerek, azınlıklar için ön görülmüş ve uygulanmakta olan tüm sosyal ve hukukî kısıtlamaların kaldırılması amaçlanmıştır. Bu fermanla teokratik Osmanlı Devletinde din kavramı hukuk için bir kıstas olmaktan çıkartılıyor, Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin, fark gözetilmeksizin aynı hak ve güvencelerden yararlanacakları, aynı mükellefiyetlere tâbi olacakları ilk kez bir pozitif hukuk kuralı olarak saptanıyordu. Yani tek, ortak bir hukuk sisteminin, azınlık çoğunluk ayrımı yapılmaksızın, Osmanlı topraklarında yaşayan herkese uygulanması amaçlanıyordu. Bu nedenle Batıdan kanunlar alındı. Kamu hizmetine girme yasağı kaldırıldı. Eyalet ve sancak merkezlerinde kurulan meclislerde müslümanlarla eşit sayıda azınlık temsilcisi bulundurulmaya başlandı. İdarî meclislerin yanısıra, Batıdan alınan ticaret, deniz ticareti, ceza, hukuk ve ceza usul Kanunlarını uygulamak üzere kurulan nizamiye mahkemelerinde azınlık üyeler yer alırken ülkede uygulanacak kanun ve tüzük tasarılarını hazırlayacak Şuray-ı Devlet'e de azınlık temsilcileri alınarak, yasama işlerine katılmaları sağlandı. Artık askerî okullar dahil, tüm okullara kabul ediliyorlardı. Azınlıklardan farklı isim altında vergi alınmasını öngören şer'î kurallar da kaldırılıyordu. Sadece azınlıklarla ilgili olarak çıkarılan 1856 İslahat Fermanında ise, bir yandan uyruklar arasında fark olmadığı vurgulanıyor, bir yandan da azınlıkların eski ayrıcalıkları teyid ediliyordu.

Islahat Fermanıyla Cemaat şeflerinin yetkilerinin sadece dinî olduğu belirtilerek, dünyevî yetkileri ellerinden alındı. Cemaatlerin yönetimi din adamlarından ve laik kişilerden oluşan meclislere bırakıldı. Böylece azınlıklara, dinî şeflerinin yüzyıllardır süren, bazen keyfiliğe kadar varan kesin otoritesinden sıyrılarak, kendi cemaatlerinin yönetimine katılma hakkı verildi. Bu fermanın çıkartılmasındaki amaç azınlıkları müslümanlarla hak ve görevlerde eşit kılmaktı. Ancak azınlıklar askerlik görevinin de eşitlik gereği olduğunun hatırlanmasından hiç memnun kalmadılar. Dinî şefler ise eski ayrıcalıklarının ve dünyevî yetkilerinin ellerinden alınmasına büyük tepki gösterdiler. Kendilerini Yahudilerden üstün sayan Hıristiyanlar hoşnutsuzluklarını şu cümlelerle belirttiler: “Devlet bizi Yahudilerle bir etti. Biz İslamın üstünlüğüne razı idik”. Bu cümleden, Osmanlı azınlıklarını oluşturan Hıristiyan ve Yahudi guruplar arasındaki büyük çekişme de açıkça anlaşılmalıdır. Nitekim, bu iki dinî gurup arasındaki anlaşmazlıklar zaman zaman toplu öldürme olaylarına yol açmış, Osmanlı Devleti bu gibi durumlarda hakem rolünü üstlenmiştir. Bu konudaki en ilginç örnek, Hıristiyanların kan itirası atarak, yahudileri toplu olarak öldürmeleri üzerine Abdülmecid’in yayınladığı fermanıdır. Fermanı şu şekilde yazılıdır: “Yahudiler yeni kanunlara göre yargılanmış ve suçsuzluklarını kanıtlamışlardır. Adalet ve eşitlik bunu gerektirmektedir. Yahudi halkına gerçekle ilgisiz suçlamalar yönetilmesine izin verilemez. Onlar da diğer milletlerle aynı hak ve ayrıcalıklardan yararlanırlar. Yahudi milleti korunacak ve müdafaa edilecektir.”

Islahat Fermanında azınlıkların ayrıcalıklarının yinelenmesi ve kişi, aile, miras hukuku alanlarında azınlıkların ve müslümanların dinî hukuklarının uygulanmaya devam edişi, amaçlanan hukukî eşitliğin gerçekleştirilmesini imkânsız kılmıştır. 1864 Tabiiyet Nizamnamesi’nden 1876 Anayasası’na kadar, çıkartılan tüm hukukî düzenlemelerde “Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes, hangi din ve mezhepten olursa olsun, istisnasız Osmanlı tâbir olunur” denilerek uyruklu kavramı ve uyruklar arasında fark gözetilmediği vurgulanıyor, bir yandan da azınlıkların iç yönetimlerini düzenleyecek nizamnameler çıkartılıyordu. Her milletin kendi komisyonlarınca hazırlanan bu nizamnameler Babıâli tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Rum Patrikliği Nizamnamesi 1862’de, Ermeni Gregoryan Nizamnamesi 1863’de, Yahudi Nizamnamesi 1865’de kabul edildi. Bu düzenlemeler, Osmanlı azınlıklarının “ayrıcalıklı guruplar olma” özelliklerini sürdürmelerine büyük ölçüde yardımcı oldular. Öte

yandan, Batılı ülkeler de onların milliyetçilik bilinçlerini kazanmalarını ve bağımsızlıklarına giden yoldaki engelleri kaldırma konusunda büyük çaba gösterdiler ve Osmanlı azınlık hukukuna ve politikasına sürekli müdahale ettiler. Azınlıklar da Avrupa devletlerinin onlara olan sempâtilerini hemen farkettiler ve ustaca kullandılar.

Reformist Osmanlı devlet adamları azınlıklara sürekli yeni haklar tanıyarak, onların Büyük devletlere yönelmelerini engellemeye çalıştılar. Ancak, hesaba katılmayan nokta, Büyük devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki sınırsız politik ihtirasları ve Osmanlı devletini parçalamak için azınlıkları kullanmalarıydı. Batılı ülkeler bir yandan Osmanlı azınlıklarının hukukî statülerinde reform isterken, bir yandan da, Osmanlı Devletinin kapitülasyonlarla yabancılara tanımış olduğu hakları 'berat' adı verilen belgelerle her yıl yüzbinlerce Osmanlı azınlığına da tanıdılar. Böylece milyonlarca kişi, Osmanlı kanunlarına tâbi olmaktan çıkartıldı. Askerlik yapmadılar, vergi vermediler, işledikleri adı ve siyasî suçlardan sorumlu tutulamadılar. Osmanlı Devleti onları takip edemedi, yargılayamadı.

Azınlıkları korumaları altına aldıklarını ilân ve iddia eden bu ülkelerin, Osmanlı vatandaşlarına farklı statü kazandırmasını engellemek için iç hukuk alanında zorunlu düzenlemelere gidildi. Ancak Devlet, azınlıklar konusunda iç ve dış hukuktan doğan haklarını kendi topraklarında savunup uygulamakta büyük güçlüklerle karşılaştı. Üstelik birbirinden çok farklı kökenlere dayanan hukuk kurallarını uygulayan mahkemeler arasında çok önemli yetki-görev çatışmaları ortaya çıktı. Kapitülasyonlar gereği çalışan konsolosluk mahkemeleri, cemaat mahkemeleri, şer'î mahkemeler ve Batı'dan alınan kanunları uygulayan nizamiye mahkemeleri yanyana çalışarak, devlette hukuk birliğini sağlamayı tamamen imkânsız hale getirdi. Böylece, yüzyıllarca yanyana, ama farklı hukukî statüde yaşamış Osmanlı çoğunluğu ve azınlıklarını Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ilkesiyle Osmanlılık fikri etrafında toplamak ve devleti bölünmekten kurtarmak hep bir hayalden ibaret kaldı.

Azınlıklar ulusal bağımsızlık isteyen guruplar halinde birbiri ardı sıra bağımsız devletler kurdular. Ancak Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında bile, azınlıkların hukukî statüleriyle ilgili çalışmalarını sürdürdü.

Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra, bir yandan azınlıklar tarafından Osmanlı egemenliğinden kaçma yolu olarak kullanılan kapitülasyonları kaldırdığını açıklıyor, bir yandan da İtilâf devletlerine

ait yabancı eğitim kurumlarına el koyuyordu. Bu kurumları devralmak isteyen “dost ve müttefik” Almanya’ya Maarif Nazırı Şükrü bey şu cevabı veriyordu: “Osmanlı hükümetinin amacı dinsel eğitimden laik eğitime geçmektir. Bu nedenle dinsel cemaatlerin okul açmalarına artık izin verilmeyecektir”. Yine Almanya, kapitülasyonları kaldırma isteğimizi reddederken, Osmanlı Devletinden Osmanlı azınlıklarının hayatı, hürriyetleri ve dinî serbestileri için güvence isteyebilmişti. 18 Ocak 1915 tarihli bir Alman raporu ise Almanya’nın bu insancıl isteğinin arka yüzünü bize açıkça göstermektedir: Raporda, “kapitülasyonların kaldırılmasının Alman kurumları için ağır darbe olacağı, çünkü imtiyazlarla birlikte tüm kurumları Türklere devretmek zorunda kalacakları” yazılıdır.

Savaş sırasında, azınlıklarla ilgili iki ana düzenleme yapıldı: 1916 tarihli Ermeni Nizamnamesi ve 1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi. 1916 tarihli Ermeni Patrikliği Nizamnamesiyle Patriğin, ruhanî meclis ve karışık meclisin yetkileri, dinî ve sosyal kurumlarının yönetimi ve harcamaları belirleniyordu. II Ağustos 1916 tarihli Tanin Gazetesi ise, “azınlıkların iç yönetimlerini düzenleyen nizamnamelere karşı çıkarken, bu nizamnamelerle azınlıklara tanınan haklarla, azınlık meclislerinin birer siyasî kuruluş olarak çalışmaya başladıklarını” belirtiyor ve Hükümeti, “azınlıkları devlete karşı örgütlendirmekle” suçluyordu.

1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi’nde ise, devletin tüm uyrukları için geçerli ortak özel hukuk kuralları yerine, her bir din gurubu için ayrı ayrı kendi dinî hukuk kurallarının düzenlendiğini görüyoruz. Yani vatandaşlık kıstasını yerleştirme çabalarına rağmen, hukukta din farklılığı nedeniyle ikilik vardır ve bu durum laik Türk devletinin kuruluşuna kadar sürecektir. Hukuk-u Aile Kararnamesi’nin 19 Haziran 1919’da İstanbul’daki işgal kuvvetleri yüksek komiserliğince lağvı da azınlık hukuku ile ilgili çalışmaların Batılı devletlerce ve bu düzenlemeleri kendi imtiyazlarına müdahale olarak gören azınlıklarca ne kadar olumsuz karşılandığını gösteren iyi bir örnektir.

Şu halde Azınlıklar meselesi tarihte benzeri görülmemiş şekilde, bir devleti parçalamak için silâh olarak kullanılmıştır. Büyük devletler, Osmanlı azınlıklarının önce hukukî statülerini, sonra da egemenlik haklarını bahane ederek, Osmanlı Devleti üzerinde şu sırayı takip eden bir siyaset izlediler: I. Dünya Savaşı sırasındaki gizli anlaşmalar, tüm ülkenin işgaline yol açan Mondros Ateşkisi ve nihayet Sev-

res barışı. Bütün bu uğraşların temel nedeni ise, üzerinde Osmanlı devletinin, bugün de Türkiye Cumhuriyetinin kurulmuş olduğu toprakların Jeopolitik önemidir.

Osmanlı Devleti'nin azınlıklarla ilgili, yukarda belirttiğimiz iç hukuk düzenlemelerinin yanısıra, devletler hukuku alanında da imza koyduğu çeşitli anlaşmalarda azınlıklarla ilgili hükümler bulunmaktadır. Dünyanın her tarafında, her dönemde çeşitli azınlık gurupların varlığına rağmen, azınlıkların milletlerarası alanda korunmaları yenedir ve azınlıkların korunması konusundaki en geniş düzenlemeler, 19.yy.da, yine Osmanlı Devleti ile ilgili olarak kabul edilmiştir. Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir Devlet oluşunu düzenleyen 1830 Londra Protokolünde, Yunanistan'a bırakılan topraklarda kalan müslümanlarla ilgili hükümler, azınlıklar konusunda uluslararası anlaşmalarda görülen ilk örneklerdendir. Osmanlı azınlıklarının milletlerarası alanda himayesine gelince, gayrimüslim Osmanlı azınlıklarının müslümanlarla eşitliğini öngören Islahat Fermanı, 1856 Paris Barış Anlaşması ile de teyid edilmiştir. 1878 Berlin Anlaşması'nda Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslim azınlığın haklarının korunmasına ilişkin hükümler bulunmaktadır.

Bilindiği gibi bu anlaşma, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının sonunda imzalanan Ayastefanos ön barışının ağır şartlarını değiştirebilmek için Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye devrettiğimiz anlaşmadır. Bu anlaşmada Batılı ülke temsilcilerinin baskısıyla Osmanlı azınlıklarına verilen hakları Ermeniler şöyle değerlendirmişlerdir: "Berlin Anlaşması'yla biz bir altın madeni kazandık. Bu altını çıkarmaya uğraşacak olanlar da yine bizleriz". Bu sözler, devletlerarası anlaşmalarda azınlıkların hakları konusunda Osmanlı devletinin kabul etmek zorunda kaldığı taahhütlerin verdiği noktayı açıkça göstermektedir. Benzer hükümler, Balkan Savaşları sonunda yapılan barış anlaşmalarında da vardır.

I. Dünya Savaşı sonunda haritalarda büyük değişiklikler olunca Avrupa'da azınlıkların korunması sorunu büyük önem kazandı ve savaşı bitiren anlaşmalarda azınlıkların korunması ile ilgili hükümlere yer verildi.

Bu arada, yenik düşmüş Osmanlı Devleti için Savaş'ı bitiren Sevres Anlaşması'na da azınlıklarla ilgili özel bir bölüm kondu:

Sevres Anlaşması'nın IV. Bölümünde 140-151. maddeleri arasında azınlıklara çok geniş imtiyazlar tanıyıyordu. Osmanlı Devleti

bu maddelere ilişkin olarak, ne fermanlarla ne de diğer yasal düzenlemelerle hiç bir değişiklik yapmayacaktı. Anlaşma'da Osmanlı Devletinde 1 Kasım 1914'den beri bir tedhiş rejiminin (terrorist regime) geçerli olduğu, din değiştirip müslüman olan azınlıkların artık özgürlüklerine kavuştukları için daha önceki din değişikliklerinin tanınmayacağı gibi inanılmaz, kabul edilemez ve Osmanlı Devleti'ni hiç hareketmediği suçlamalar (terör rejimi, din baskısı gibi) altına sokan hükümler vardı. Osmanlı Devleti Hıristiyan ve Yahudi uyruklarına saldırı sayılabilecek bir eylemi yapmamayı da kabul etmişti. Bu hükümlerin yerine getirilmesini güvence altına almak için ne gibi önlemler alınacağını Milletler Cemiyeti Konseyi ve İtilâf Devletleri birlikte saptayacaklardı. Osmanlı Hükümeti bu konuda alınacak tüm kararları önceden kabul ettiğini bildiriyordu.

Türk halkını köleleştirmeyi öngören, Devleti, "bağımsızlık" unsurunu elinden alarak yok eden Sevres Anlaşması'nı, Anadolu'da dört ay önce kurulmuş TBMM Hükümeti tanımadı ve Anlaşma'yı imzalayanları vatan haini ilân etti. Büyük Atatürk önderliğinde sürdürülen Kurtuluş Savaşı zaferle bitti ve 24 Temmuz 1923'de Lozan Anlaşması imzalandı. Bugün Türkiye'ye azınlıklar konusunda yükümlülükler getiren anlaşma, Lozan Barış Anlaşması'dır. Anlaşma öncesi müzakerelerde azınlıklar konusundaki münakaşalar uzun zaman almıştır. İsmet Paşa tartışmalar sırasında özellikle şu iki konu üzerinde durmuştur:

1- Azınlık haklarının karşılıklılığı, 2) Azınlıkların korunmasının Türkiye'nin varlık ve bütünlüğüne karşı saldırılarda bulunmak için bir bahane olarak kullanılmaması. Osmanlı Devletinin çöküş döneminde yaşanan tecrübeler, bu konuda Atatürk ve İsmet Paşa'nın gösterdikleri aşırı hassasiyetin nedeniydi. Nitekim 20. yy. da azınlıklarla ilgili düzenlemelerde azınlıkların çoğunluğu teşkil eden grup içinde ezilmemelerinin yanısıra; bu gurupların bağımsızlıklarına kavuşmak için siyasi faaliyetlerde bulunmalarının önlenmesi de aynı derecede önem kazanmıştır.

Kapitülasyonları da tamamen kaldıran Lozan Anlaşmasınının 38.-58. maddeleri arasında Türkiyedeki azınlıkların hakları düzenlenmiştir. Anlaşmanın hükümlerine göre, Türkiye'deki Azınlıklar gayrimüslim azınlıklardır. Yani Türkiye Cumhuriyetinde de Osmanlı Devletinde olduğu gibi, azınlık statüsü tanımada yalnız din kıstası ele alınmıştır. Rum, Musevi, Ermeni, Nesturi, ve Bulgarlardan söz edilmiştir. Müslümanlar öngörülen azınlık rejimi dışındadırlar.

Bu anlaşma ile, Türkiye'deki azınlıkların,

- Hayat ve özgürlüklerinin korunması,
- Türk vatandaşlığını kazanmaları,
- Siyasi ve medeni haklardan eşit olarak yararlanmaları ve
- Nüfuslarının toplu halde bulunduğu yerlerde kendi dilleriyle eğitim yapmak için okul açma hakları güvence altına alınmıştır.

Lozan Anlaşması'na göre, Azınlıklar, Aile Hukuku ve ahkâmı şahsiye konusunda kendi örf ve adetlerinin icrasında serbest olacaklardı. Ancak 1925 yılında önce Yahudiler, sonra Ermeniler Adalet Bakanlığına başvurarak böyle bir ayrıcalığa gerek duymadıklarını açıklamışlar, 1926 yılında Medeni Kanunumuzun kabulü ile de, bu kanuna tâbi olmaya başlamışlardır.

Lozan Anlaşmasının azınlıklara ilişkin bu hükümleri, Anlaşmanın diğer hükümleri gibi, herhangi bir ulusal ya da uluslararası bir yasa veya işlemle değiştirilemez. Öte yandan, azınlıkların tesbitinde din farkı ölçü olarak alınırken, Türk Hukukunda din ve ırk kavramlarıyla "vatandaşlık" arasında bir ilişki kurulmamıştır ki bu da çağdaş düzenlemelere uygundur. Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes, ırk ve din farkı olmaksızın Türktür. Tüm vatandaşlar Anayasa Hukuku (siyasi haklar) İdare Hukuku (Kamu yönetiminde görev alabime), Ceza Hukuku (uyruğun geri verilmemesi ilkesi) ve Devletler Umumi Hukuku bakımından Türk vatandaşlarına tanınan her haktan (azınlıklar için de hiç bir istisna tanınmaksızın) eşit olarak yararlanırlar.

II. Dünya Savaşından sonraki yıllarda "insan hakları" konusunda izlenen gelişmeler, azınlıkların ayrı bir biçimde korunmasını büyük ölçüde gereksiz kılmıştır. Azınlıkların sorunları bu kez "insan haklarının korunması" çerçevesinde ve özellikle "ayırım gözetmenin yasaklanması" yoluyla ele alınmaya başlanmıştır. Azınlık haklarını korumak, onlara özel imtiyazlar tanıyarak değil, ayırım gözetici davranışları yasaklayarak gerçekleştirilmektedir. Günümüzde insan haklarının korunması dışında, uluslararası düzeyde ortak hukuk kurallarıyla düzenlenmiş bir azınlık rejimi yoktur. Bir ülkede geçerli olan azınlık rejimini o ülkenin tâbi olduğu hukuk kurallarının belirleyeceği kabul edilmiştir. Azınlık rejiminde amaç, eşitliği sağlamak, ayırım gözetmemek ve azınlığın çoğunluktan farklı olan özelliklerini sürdürme-

bilmesine olanak tanımaktır. Bu haklara karşılık, azınlıkların da uyrukluğunu taşıdıkları devlete bağlılık göstermeleri, kesin bir sadakat borcu altında buldukları da kabul edilmektedir. II. Dünya savaşından sonra imzalanan anlaşmalara, savaş öncesi anlaşmalardan farklı olarak, bu konuda da hükümler konmakta, azınlığa mensup kişilerin, toplumlarına ve devletlerine karşı görevleri de sıralanmaktadır.

Türk Hukuk Tarihindeki gelişmelere kısaca göz atmak, bizi, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için ortak olan şu sonuca götürmektedir: Azınlıkların hukukî durumları, Osmanlı Devleti'nin dayandığı teokratik ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı demokratik ve lâik iç hukuk ilkeleriyle ve kendi dönemlerinin çağdaş uluslararası hukuk kurallarıyla tam bir uygunluk içerisinde düzenlenmiştir.